

4. Протоколы, отчеты, другие документы добровольных обществ. Отчет о деятельности Осоавиахима БССР за июнь-январь 1927/1928 гг. // Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). – Фонд 4п – Оп. 1. – Д. 3538.

5. Отчеты о деятельности Центрального Совета Осоавиахима // НАРБ. – Фонд 263. – Оп. 4. – Д. 8.

6. Матэрыялы II Пленума Цэнтральнага Савета Тсаавіяхіма БССР. Менск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1932. – 38 с.

7. Аўгустайціс А.В. Пад сцягам Леніна-Сталіна – да новых перамог. Справаздачны даклад ЦК 13 сакавіка 1936 г. – Мн.: Выдавецтва ЦК КП(б)Б. – 33 с.; Сталинская молодежь – 1940. – 3 дек.

8. Осоавиахим – ДОСААФ республики: этапы славного пути. Минск, 2011. – 216 с.

9. Советская Белоруссия – 1939 – 4 декабря.

10. Материалы по военно-оборонной работе // НАРБ. – Фонд 4п. – Оп. 1. – Д. 14353.

11. Протоколы, стенограммы съездов, пленумов, заседаний бюро и секретариата ЦК ЛКСМ Белоруссии // Росс. государств. архив социально-политической истории (РГАСПИ) – Фонд 1. – Оп. 10. – Д. 400.

12. Вынікі правядзення першага ўсесаюзнага камсамольскага кроса // Чырвоная змена, 1941. – 9 сакавіка. – С. 1.

13. Ключынскі С.В. Гатовы стаць на абарону Радзімы / С.В. Ключынскі // Звязда. – 1940. – 25 жніўня. – С. 2.

14. Комсомол Беларуси. – Мн.: «Беларусь», 1968. – 140 с.

РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ І КНІГАДРУКАВАННЯ ў ПАЧАТКУ ХХ СТ. (1900–1914 ГГ.)

Шчаўлінскі М.Б.,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Беларуская літаратура і кнігадрукаванне, як і ўвогуле культура, у пачатку ХХ ст. развівалася ў цеснай сувязі з нацыянальным рухам, працэсамі культурнага наступу больш магутных суседзей: з усходу – Расіі, з захаду – Польшчы. Царызм у той час не дазваляў на Беларусі ніякіх нацыянальных формаў грамадскага развіцця, таксама ім падаўлялася праява культурна-нацыянальнага адраджэння беларусаў. Вось як аб становішчы ў беларускіх

губернях у гэты час гаворыць вядомы гісторык М.В. Доўнар-Запольскі: “Цяжкая, прыгнятаючая рука царскага ўраду не дазваляла тут ствараць навуковыя цэнтры, разганяла інтэлігентных работнікаў, зганяла сюды русіфікатараў, цікавілася краем толькі з паліцэйскага пункту гледжання, таму нават нашыя губернскія цэнтры ў навуковых і грамадскіх адносінах далека адставалі ад губернскіх цэнтраў Украіны ці Вялікарасіі” [1, с. 31].

Найбольш важным накірункам русіфікатарскай палітыкі была забарона беларускай мовы і распаўсюджванне рускай. Напрыклад, у часопісе Камітэта Міністраў, з нагоды выканання Імператарскага указу ў адносінах да заходніх губерняў падкрэслівалася: “Расійскай мове, як дзяржаўнай, павінна быць, па перакананню Камітэта, і далей па-ранейшаму забяспечана пануючае становішча. Неабходнасць гэтага выцякае з факта прыналежнасці края да Расійскай дзяржавы і ўсведамлення, што заходнія губерні, якія здаўна ўваходзілі ў яе склад, маюць у значнай сваёй частцы спрадвечна рускае насельніцтва [2, л. 586]. У якасці навуковага абгрунтавання сваёй русіфікатарскай палітыкі царскі ўрад выкарыстоўваў ідэалогію “заходнерусізма”, якая адмаўляла існаванне беларускай нацыі і беларускай мовы. Гэта ідэалогія з’яўлялася адным з накірункаў грамадскай думкі ў заходніх губернях на прцягу XIX – XX стст. Згодна з яе канцэпцыяй “Беларусь не з’яўляецца краінай з асобнай нацыянальнай культурай і не мае дзеля гэтага права на самастойнае культурнае і палітычнае развіццё, але што яна з’яўляецца культурнай і дзяржаўнай часткай Расіі і таму павінна разглядвацца як адзін з яе састаўных элементаў” [3, с. 7].

Найбольш буйным арганізацыйным стварэннем гэтай ідэалагічнай плыні з’яўлялася “Западнорусское общество”, якое было заснавана 29 студзеня 1911 г. у Пецярбургу. Статут і праграма дадзенага таварыства ставілі сваёй мэтай “ўзмацненне расійскай культуры і развіццё духоўных і матэрыяльных сіл расійскай народнасці ў Заходнім краі, вывучэнне сучаснага становішча і мінулага”. Заўзятымі прыхільнікамі гэтай ідэалогіі таксама з’яўляліся праманархічныя чорнасоценна-акцыябрысцкія партыі (“Союз русского народа”, “Всероссийский национальный союз”, “Русское окраинное общество”, “Совет объединенного дворянства” і інш.).

У такім жа накірунку, толькі з польскай арыентацыяй, супраць беларускага нацыянальнага адраджэння змагалася польская

палітычная эліта. Польшкі ўплыў асабліва моцна адчуваўся ў галіне культуры. Фактычна многія пласты польскага грамадства (ідэйныя іхнія натхняльнікі Людвіг Гурскі і Генрых Сянкевіч) актыўна прапагандавалі ідэі пра “гістарычнае права Польшчы на Беларусь”, пра “вялікую культурную місію палякаў на Усходзе” і г.д. [4, с. 19].

Такія ідэі таксама прапагандавалі “працоўныя хрысціянскія саюзы” (клерыкальнага напрамку) [5, л. 25], “Польская партыя сацыялістаў”(ППС), якая здолела разгарнуць вельмі актыўную работу сярод польскага насельніцтва Беларусі і Літвы. Лідэры ППС неаднаразова адзначалі ў сваіх прамовах, што Літва і Беларусь павінны ўвайсці ў склад незалежнай дэмакратычнай польскай рэспублікі. Так, С. Мендэльсон, актыўны дзеяч ППС, на старонках “Pszedswita” заўважаў, што “Польшча ў этнічных граніцах – гэта проста абсурднае паняцце” [6, с. 56].

Найбольш рэакцыйныя газеты польскага друку (“Slowo”, “Kurjer Warszawski”, “Prawda”, “Gazeta Codzenna”), у публікацыях якіх адчувалася асаблівая нянавісць да беларускага народа і яго культуры, выступалі адзіным фронтам супраць беларускай літаратуры і беларускай мовы. Выконваючы планы аб аднаўленні Польшчы з уключэннем беларускіх зямель, яны імкнуліся даказаць, што нібыта няма ні Беларусі, ні беларускага народа, ні беларускай мовы, ні, тым больш, беларускай літаратуры. Напрыклад, польскі пісьменнік З. Пяткевіч у артыкуле пра купалаўскую “Адвечную песню” сцвярджаў: “Беларускі народ ніколі не меў і не мае сваёй літаратуры. Стварыла яе польская інтэлігенцыя. Створана яна штучным чынам, у значнай меры не адлюстроўвае ні душы, ні яго звычай, традыцыі, вераванняў, ні нават складу яго мовы” [7, с. 2].

Аднак, нягледзячы на русіфікатарскую палітыку царскіх улад на Беларусі, экспансіянісцкую дзейнасць на беларускіх землях розных польскіх памешчыцка-клерыкальных арганізацый, беларуская інтэлігенцыя працягвала барацьбу за нацыянальна-культурнае адраджэнне, якая ва ўмовах адсутнасці ў беларусаў сваёй дзяржаўнасці, самастойных формаў палітычнага і эканамічнага жыцця з’яўлялася найбольш важным аб’ядноўваючым фактарам, садзейнічала захаванню этнічнай самабытнасці беларускага народа, вяла да абуджэння яго палітычнай самасвядомасці.

Значную ролю ў развіцці беларускага нацыянальнага руху ў разглядаемы перыяд адыграла газета “Наша ніва”, якая

выдавалася штотыднёва на беларускай мове ў Вільні з лістапада 1906 па жнівень 1915 г. Першачарговую і галоўную сваю задачу ў тых умовах “Наша ніва” бачыла у барацьбе за ўсебаковае нацыянальна-культурнае адраджэнне беларускага народа, за прызнанне самога факта яго існавання, за яго раўнапраўнасць з іншымі народамі. Зыходзячы з таго, што асновай усёй нацыянальнай культуры з’яўляецца мова народа, нашаніўскі публіцыст С. Палуян пісаў: “Нам у першую чаргу трэба адрадзіць сваю мову... Толькі адрадзіўшы мову, мы зможам паставіць на цвёрды грунт наш рух” [8, с. 228].

Штогод роля “Нашай нівы” расла і газета паступова “стала галоўнай трыбунай, ідэолагам і арганізатарам беларускага нацыянальнага культурнага руху, усімі сваімі праявамі накіраванага супраць вялікадзяржаўнай палітыкі царызму, рэакцыйнай дзейнасці рускіх чарнасоценна-акцыбрысцкіх і польскіх памешчыцка-клерыкальных партый і арганізацый, а таксама царквы і касцёла, якія імкнуліся асіміляваць беларускі народ, далучыўшы праваслаўную частку беларусаў да рускіх, а каталіцкую – да палякоў” [3, с. 17].

Паступова расла і папулярнасць “Нашай нівы”, мацнелі яе сувязі з народам, аб чым сведчаць тыя факты, што тыднёвік меў вялікую колькасць карэспандэнтаў – сялян у самых далёкіх кутках Беларусі. Згодна з заявай рэдакцыі газеты, толькі за першыя тры гады свайго існавання яна змясціла 960 артыкулаў з 489 беларускіх вёсак, надрукавала 246 вершаў 61 паэта, 91 апавяданне 36 розных аўтараў [9, с. 17]. Трэба заўважыць, што агульны грамадска-палітычны і культурны ўздым у пачатку ХХ ст. абумовіў хуткі рост і развіццё беларускай літаратуры. “Паявіліся паэты, песняры свайго, забытага Бога і людзьмі краю, і долі народнай. Прарокі яны ці не прарокі – аб гэтым скажэ будучыня, але што яны косць з косці свайго народу – аб гэтым і рэчы быць ня можэ” [10, с. 1], - адзначалася ў адным з рэдакцыйных артыкулаў “Нашай нівы”.

Літаратура таго часу была прасякнута пачуццём гонару за свой народ і яго барацьбу за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне, ідэяй сцвяржэння чалавечай годнасці мужака-беларуса. Вялікі ўклад у развіццё беларускай літаратуры ўнеслі Я. Купала, Я. Колас, М. Богдановіч, К. Каганец, Ц. Гартны, М. Гарэцкі і інш. У іх творах адчуваецца любоў да радзімы, жаданне бачыць свой народ свабодным і шчаслівым.

Летапісам жыцця, працы і барацьбы беларускага народа, квітнеючым садам, у якім сабраны самыя дарагія каштоўнасці мастацкага слова, называюць творчасць Янкі Купалы. У 1905 г. у газеце “Северо-Западный край” быў надрукаваны першы верш паэта “Мужык”. У 1908 г. у Пецярбургу выходзіць з друку першы паэтычны зборнік Я. Купалы “Жалейка”, вершы якога ствараліся на самым грэбні рэвалюцыйных падзей 1905-1907 гг. У вершы “Там” (са зборніка “Жалейка”) Я. Купала заклікае беларускі народ “прачнуцца” і змагацца за сваё вызваленне, а ў вершы “Ворагам Беларускай мовы” паэт ведзе гаворку аб гістарычным праве беларусаў на сваю незалежнасць, на свабоднае развіццё беларускай мовы. У 1910 г. таксама ў Пецярбургу быў выдадзены другі зборнік паэта – “Гусяр”, а ў 1913 г. трэці - “Шляхам жыцця”. Акрамя гэтых твораў, Я. Купала ў даваенныя гады напісаў паэму “Курган” (1910), камедыю “Паўлінка” (1912), драму “Раскіданае гняздо” (1913) і інш.

Глыбінныя зрухі ў беларускай літаратуры ў пачатку XX ст. звязаны з імем Я. Коласа. Літаратурную дзейнасць ён пачаў у 1906 г., калі напісаў свой першы верш “Наш родны край”. У ім, як і ў пазнейшых творах “Вёска”, “Наша сяло”, “Ворагам” паэт заклікаў бедны народ не гнуцца перад багатымі, не спадзявацца на іх дапамогу, а самому быць кавалём уласнага шчасця. Паэзія Я. Коласа была поэзіяй тугі і смутку. Невыпадкова свой першы зборнік вершаў паэт назваў “Песні жалбы” (1910). Самабытны талент Я. Коласа знайшоў сваё бліскучае праяўленне і ў прозе. У ранніх апавяданнях пісьменнік адлюстроўвае розныя бытавыя з’явы і падзеі ў беларускай вёсцы, абуджэнне свядомасці працоўнага сялянства, рост яго стыхійнага пратэсту, ставіць вострыя палітычныя і сацыяльныя пытанні (апавяданні “Бунт”, “Нёманаў дар”, “Малады дубок”). Вяршынай паэтычнага майстэрства песняра з’яўляецца паэма “Новая земля”, над якой паэт пачаў працаваць у 1910 г., а закончыў – у 1923 г. У сваёй аснове паэма аўтабіяграфічная і невыпадкова яе называюць энцыклапедыяй жыцця беларускага сялянства ў дарэвалюцыйны час [11, с. 154].

Значны ўклад у развіццё літаратуры пачатку XX ст. ўнёс малады паэт М. Багдановіч. Як беларускі паэт, перакладчык, крытык і гісторык літаратуры ён зрабіў шмат і назаўсёды застанецца ў нашай культурнай спадчыне, нягледзячы на тое, што пры жыцці паэта выйшоў толькі адзін зборнік вершаў – “Вянок” (1913). Паэт спрыяў

замацаванню ў грамадскай думцы галоўных паняццяў, стасавальных да нацыянальнага развіцця: “Беларусь”, “беларускі народ”, “беларуская нацыя”, “Бацькаўшчына”, “беларуская мова”, “беларуская культура”, “беларуская інтэлігенцыя” [8, с. 227].

Дзякуючы намаганням М. Багдановіча (паэт таксама працаваў у галіне мастацкага перакладу – М. Шчаўлінскі) беларускі чытач мог пазнаёміцца з творамі старажытных рымскіх аўтараў Авідзія і Гарацыя, нямецкіх – Ф. Шылера і Г.Гейне, французскага – П. Верлена, рускіх – А. Пушкіна і А.Майкава і інш. [12, с. 200].

Адной са значных постацей на ніве беларускай літаратуры пачатку ХХ ст. з’яўляецца М. Гарэцкі. Ужо ў ранніх творах “Наш тэатр” (1913), “Развагі і думкі” (1914) ён зрабіў важкі ўклад у развіццё беларускай і грамадскай думкі: вылучыў праблемы духоўнага сталення нацыі, актывізацыі глыбіннага гісторыка-культурнага патэнціала беларусаў, росту іх нацыянальнай самасвядомасці, узнаўлення гістарычнай памяці, пераадолення комплексу нацыянальнай прыніжанасці. М. Гарэцкі таксама абгрунтаваў грамадскае прызначэнне беларускай літаратуры, культуры, інтэлігенцыі, сфармуляваў задачу “культурнаадражэнскіх сіл” [8, с. 225]. Многія творы М. Гарэцкага выдадзены на рускай, украінскай, літоўскай, латышскай, польскай і нямецкай мовах. Сапраўднымі сцяганосцамі беларускай літаратуры гэтага часу, акрамя вышэй указаных, з’яўляліся А. Пашкевіч (Цётка), К. Буйло, Я. Журба, А. Гарун, А. Гурло і іншыя.

Прыкметныя зрухі ў разглядваемы перыяд адбыліся і ў развіцці беларускага кнігадрукавання. У 1905 г. царскія ўлады пасля працяглага часу скасавалі забарону на беларускамоўныя публікацыі. 5 мая 1906 г. было ўтворана выдавецкае таварыства “Загляне сонца і ў наша ваконца” [13, с. 131]. Ініцыятарам заснавання суполкі быў Б. Эпімах-Шыпіла. У склад суполкі таксама ўвайшлі: І. Вінцук, У. Калашэўскі, У. Сталыгва, Ю. Іваноўскі і іншыя. Паводле ўмовы, якая была зацверджана 13 мая 1906 г., таварыства ўстанаўлялася для таго каб “друкаваць і шырыць памеж людзёў ксёнжкі беларускія і ўсё, што датыча Беларусі” [14, л. 1]. Нягледзячы на цензурныя перашкоды і цяжкае становішча, суполка за няпоўныя восем год існавання выпусціла цэлую бібліятэчку беларускіх кніг – каля 40 назваў агульным тыражом звыш 100 тысяч экзэмпляраў.

Актыўна ў той жа час працавала выдавецтва “Нашай нівы” (1907-1913) [18, с. 211]. Пачынаючы з 1910 г., “Наша ніва” выдавала вельмі папулярны “Беларускі каляндар”, тыраж якога дасягаў 20 000 экзэмпляраў. У календары быў раздзел “З роднай нівы”, дзе друкаваліся мастацкія творы беларускіх пісьменнікаў; складальнікі таксама шырока выкарыстоўвалі народныя прыкметы, беларускія жарты, прыпеўкі. Двойчы на мясцовых сельскагаспадарчых выстаўках “Беларускі каляндар” атрымаў срэбны медаль, высока ацэньвалі яго рускі, украінскі і польскі друк. Напрыклад, прафесар А. Пагодзін пісаў: “Нашым выдаўцам каляндароў для народа варта было б звярнуць увагу на штогоднія калянтары, якія выпускае “Наша ніва”. Гэтыя калянтары праводзяць сапраўдную культурную работу” [13, с. 144]. 15 снежня 1908 г. у Вільні пачало сваю дзейнасць беларускае выдавецкае таварыства “Наша хата”. У склад новай віленскай суполкі ўвайшлі В. Бонч-Асмалоўскі, А. Уласаў, Б. Даніловіч, І. Луцкевіч, І. Манькоўскі і К. Цэтэрман. Знаходзячыся ў Вільні, “Наша хата” выдала 6 кніг агульным тыражом 15 тысяч экзэмпляраў.

Значную ролю ў развіцці беларускага кнігадрукавання адыграла заснаванае ў Вільні 1 ліпеня 1913 г. “Беларускае выдавецкае таварыства”. Яго заснавальнікамі былі Б. Даніловіч, І. Луцкевіч і К. Шпакоўскі. Ва ўмове было адзначана, што новае таварыства “мае мэтай выданне і распаўсюджванне кніг, брашур, плакатаў і ўсялякіх выданняў (перыядычных і іншых) на беларускай мове, а таксама прац, якія маюць адносіны да Беларусі, на іншых мовах” [15, л. 49-50]. Толькі за 1914 г. таварыства выпусціла ў свет 13 кніг тыражом 42 тысячы экзэмпляраў. Такой вялікай колькасці беларускіх кніг, як па назвах, так і па тыражы тады не выдавала за год ні адно выдавецтва [13, с. 147]. Акрамя гэтых выдавецтваў, у 1908-1914 гг. дзейнічалі: “Грамада”, “Беларус”, “А. Грыневіч”, “Палачанін” і інш. Усяго за адзначаны перыяд беларускія выдавецтва выдалі 77 кніжак агульным тыражом 226 000 асобнікаў [16, с. 432].

Такім чынам, развіццё культуры Беларусі ў пачатку XX ст. дасягнула значных поспехаў. Нягледзячы на розныя перашкоды як з боку афіцыйных царскіх ўлад, так і з боку польска-клерыкальных колаў, беларуская дэмакратычная інтэлігенцыя працягвала барацьбу за нацыянальна-культурнае адраджэнне, якая ва ўмовах адсутнасці ў беларусаў сваёй дзяржаўнасці, самастойных формаў палітычнага і эканамічнага жыцця з’яўлялася найбольш важным аб’ядноўваючым

фактарам, садзейнічала захаванню этнічнай самабытнасці беларускага народа. Асабліва значную ролю ў справе нацыянальнага адраджэння адыграла літаратура. Значна актывізавалася ў той час кнігадрукаванне.

Выкарыстання крыніцы і літаратура

1. Цуба, М.В. Беларускі нацыянальны рух у перыяд паміж дзвюма дэмакратычнымі рэвалюцыямі (1907 – люты 1917 гг) / М.В. Цуба. – Брэст: “Выд-ва С. Лаўрова”, 2003. – 196 с.

2. НАРБ. - Фонд 295. – Воп. 1. - Спр. – 7509.

3. Цьвікевіч, А. “Западно-руссизм”. Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. / А. Цьвікевіч. – Мінск: “Навука і тэхніка”. 1993. – 352 с.

4. Сташкевіч, М. Перадумовы і працэс стварэння палітычных партый на Беларусі (канец XIX ст. – люты 1917 г. / М. Сташкевіч // Беларускі гістарычны часопіс. – 1999. - № 3. – С. 18-23.

5. НАРБ. – Фонд 2649. – Воп. 1. - Спр. 51.

6. Літвінёнак, Р. С. Польскія партыі сацыялістычнай арыентацыі ў Беларусі і Літве (90-я гады XIX – пачатак XXст.) / Р.С. Літвінёнак // Весті Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. – 1998. - №4. – С. 54-61.

7. Prawda. Warszawa. – 1910. - № 39 – S.2.

8. Парашкоў, С.А. Гісторыя культуры Беларусі / С.А. Парашкоў. – Мінск: “Беларуская навука”, 2003. – 444 с.

9. Турук, Ф. Белорусское движение : Очерк истории национального и революционного движения белорусов / Ф. Турук. – Москва: Типография “Под/отдела Инвалидов”, 1921. – 143 с.

10. Чаму плачэ песьня наша? // Наша ніва. – 1913. – 26 ліпеня.

11. Старычонок, В.Дз. Беларуская літаратура / В.Дз. Старычонок. – Мінск: “Вышэйшая школа”, 2001. – 350 с.

12. Лыч Л., Навіцкі У. Гісторыя культуры Беларусі / Л. Лыч, У. Навіцкі. – Мінск: «Современная школа», 2008. – 512 с.

13. Александровіч, С.Х. Пуцявіны роднага слова / С.Х. Александровіч – Мінск: “Выд-ва БДУ”, 1971. – 248 с.

14. Беларускі дзяржаўны музей літаратуры і мастацтва (Далей - БДМЛМ). Фонд 3. - Воп. 1. - Спр. 93.

15. БДАМЛМ. – Фонд 3. – Воп. 1. – Спр. 99.

16. Нарысы гісторыі Беларусі: у 2 ч. / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мінск: “Беларусь”, 1994. – Т. 1. – 527 с.